

Sobre els orígens de la colònia fenícia d'Eivissa

per Joan Ramon

* La compaginació d'aquest article ha estat retocada.

A la memòria de Karl Meirovsky

1. PROPÒSIT*

Fa a penes cinc anys el coneixement de la fase arcaica de l'Eivissa púnica era precari fins a l'extrem de basar-se únicament en el text V, 16 de Diodor de Sicília, del qual almenys podia deduir-se que la colònia insular ja existia cap a la meitat del segle VII aC. i que era filla de Cartago.

Avui tenim alguns indicis arqueològics que poden correspondre a la primera etapa de la colonització de l'illa, moment que situariem entre el 654/3 aC. (data fundacional de la colònia ebusitana, segons la tradició esmentada) i la primera part del segle VI aC. (moment on succeïren esdeveniments històrics d'hipotètica repercussió sobre Eivissa, sobretot la caiguda de Tir en mans dels babilonis i l'expansió politico-militar de Cartago en el Mediterrani central, especialment en terres sicilianes i de Sardenya).

Un estudi dels elements materials d'aquesta època trobats a Eivissa, així com l'arqueologia de les regions fenícies al voltant de l'illa (centres semites amb una inevitable interrelació), d'una banda sembla donar relevància al testimoni transmès per Diodor: indubtablement la colonització insular era efectiva en el segle VII aC. Però, d'altre lloc, és susceptible de posar en tela de judici conceptes aparentment incontestables de la visió tradicional: tal vegada els cartaginesos *strictu sensu* no foren els primers fenicis que s'establiren a l'illa.

És hora de reconsiderar la qüestió dels orígens de la colonització semita d'Eivissa. Els punts que, d'una forma breu i esquemàtica, anam a comentar són els següents:

- el text V, 16 de Diodor de Sicília.
- la visió arqueològica del primer moment de l'Eivissa fenícia.
- la perspectiva actual entorn dels orígens de la colònia ebusitana.

2. QÜESTIONS SOBRE EL TEXT DE DIODOR DE SICÍLIA

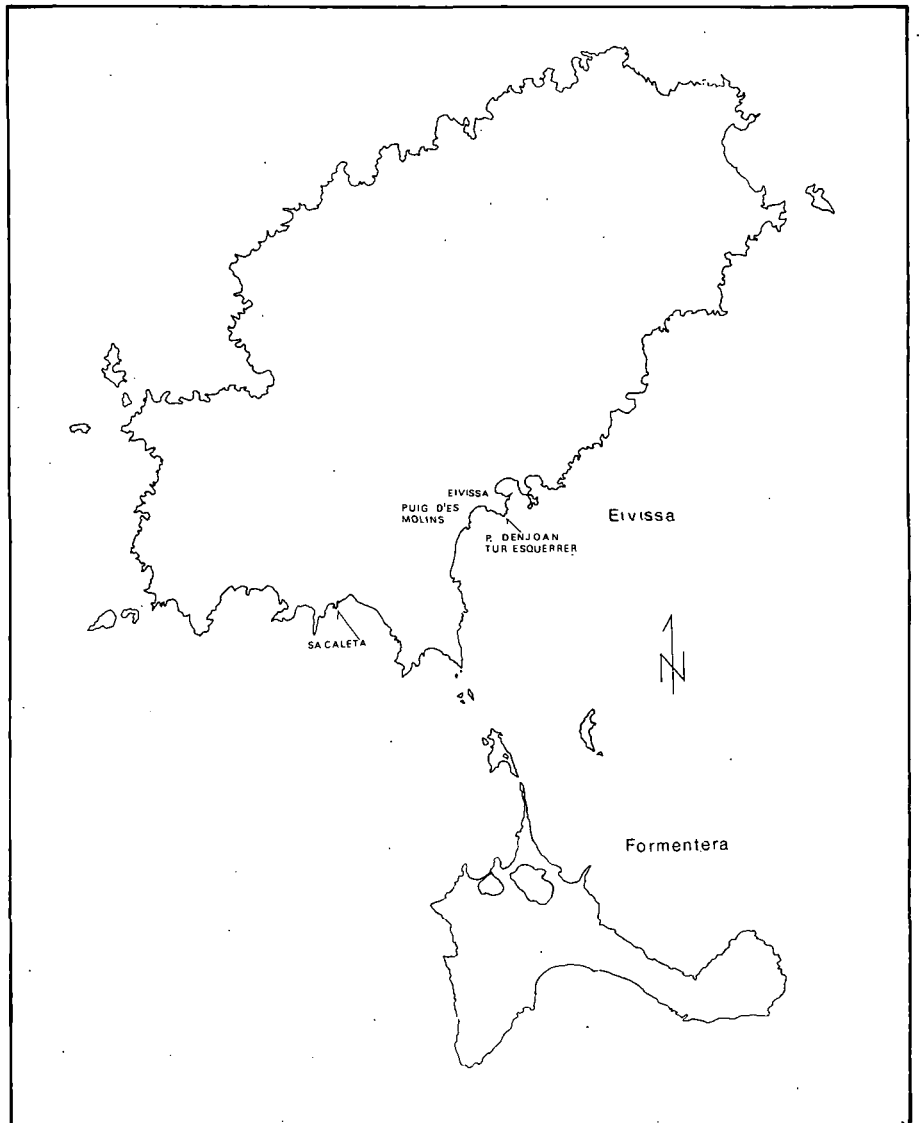
En l'obra d'aquest escriptor sicilià, hi ha un passatge que, com és sabut, tracta d'Eivissa. D'aquest ara ens interessen els fragments següents:

«...l'anomenada Pitiüsa (...) té una ciutat que es diu Ebusus i és colònia dels cartaginesos (...), la colonització d'aquesta illa va tenir lloc 160 anys després de la de Cartago.»

Aquest text ens proporciona dues informacions cabdals: la cronologia i l'afiliació metropolitana de la colònia eivissenca, veiem-les per separat, juntament amb els principals problemes que plantegen.

2.1. Les cronologies de les fundacions de Cartago i Eivissa segons les tradicions històriques.

Per a saber el «moment històric» en què es produí la fundació d'Eivissa, la condició *sine qua non* és, òbviament, saber *a priori* la data fundacional de Cartago —quina és aqueixa? Les fonts antigues que, d'una forma o l'altra, incideixen en la qüestió del moment inicial de la ciutat nord-africana són en

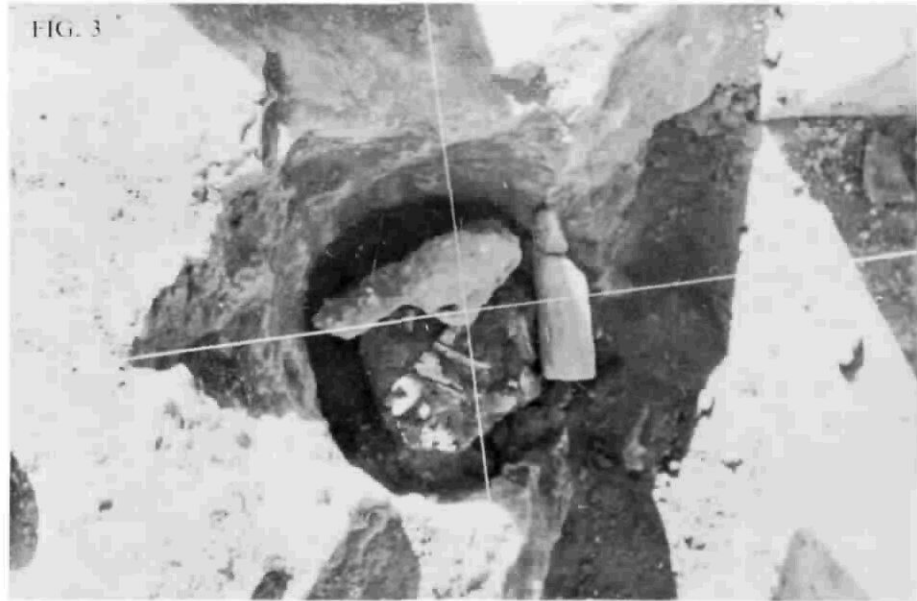
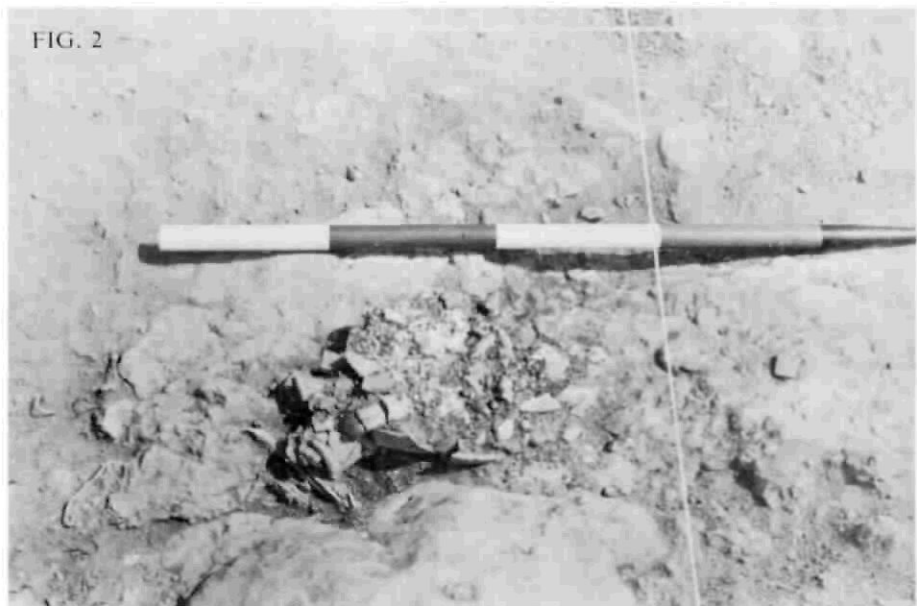

realitat moltes i la seua exègesi delicada¹. Ultra les contradiccions que sovint pertorben la claredat d'una mateixa obra o d'un mateix autor (per exemple Ciceró dona dues dates diferents, el 814 i el 746 aC.; Velei Patèrcul, dues més, el 814 i el 816 o 818 aC.; Apià, en dona tres, el 846, el 902 i el 941, etc.), els testimonis d'escriptors antics diferents porten de vegades a cronologies absolutes sensiblement diverses respecte al moment de la fundació de Cartago (si es segueix Filist de Siracusa, la data inicial de la capital púnica es fixaria en el segon mil·lenni aC., concretament en el 1213, puix la relaciona amb l'any 803 d'Abraham. Eudox de Cnido la situa abans de la guerra de Troia), però aquestes dates tan velles i, *grosso modo*, paral·leles a altres tradicions que acorden, per exemple, a Cadis una data fundacional entorn al 1110 aC., a Utica cap al 1101 i a Lixus, una anterioritat respecte d'aquelles, aplicades com hem vist a Cartago, han caigut actualment en un fort descrèdit. De totes formes, ha estat assenyalat (Cintas 1970, 172) la possibilitat que la «fundació històrica» de Cartago s'efectués dalt d'un sòl ja visitat pels fenicis. Tampoc manquen les fonts literàries que situarien tal esdeveniment en el segle X aC., és el cas d'alguns textos d'Apià i Flavi Josep. Malgrat tot, les més acceptades per la crítica moderna són les que col·loquen l'origen d'aquesta ciutat en la darrera part del segle IX aC. El testimoni de Timeu de Tauromnion diu que Cartago i Roma foren fundades l'any 38 abans de la primera olimpíada (776/775 aC.), és a dir, l'any 814 o 813 aC. Aquestes xifres, corroborades per les d'altres autors antics (Velei Patèrcul, Ciceró, etc.), entre les moltes que, com hem vist, s'atribuïren a la fundació de Cartago, són les que actualment es consideren més versemblants. Així i tot, els problemes a resoldre són difícils i les contradiccions a suprimir abans d'arribar aquí són també abundoses.

D'altra banda, i pel que fa a l'arqueologia, hi ha problemes per al 814/13 de Cartago. En efecte, per a trobar restes materials més velles que la segona meitat del segle VIII aC. i així confirmar la dita tradició, els esforços que els arqueòlegs efectuen des del darrer quart del passat segle fins avui han estat perfectament inútils.

Tornant a la data fundacional d'Eivissa, que en definitiva és la que ens interessa ara, recordem que 814/13 aC. menys 160 anys (segons Diodor) dona 654/3 aC., i és la que s'accepta normalment com a moment de la fundació. Però, amb tot, el primer que lamentam és precisament no disposar per a la fundació de la colònia insular de cap altra font que la de Diodor. En cas contrari seria útil per a «reforçar» les cronologies de Cartago realitzant l'operació inversa, és a dir, $x + 160$.

Tal com són les coses, sobre les

qüestions cronològiques relacionades amb els orígens de Cartago, i *a fortiori* d'Eivissa, queda molt per investigar. Tant el 814/13, com el deduït 654/3 aC. són xifres convencionals més que no pas absolutes, poden utilitzar-se per comoditat, però el seu valor real ha de ser considerat sempre amb les degudes reserves. La data Timeu-Diodor sobre la fundació d'Eivissa és, doncs, un testimoni aïllat i això té, a la vegada, l'avantatge de no ser contradita per cap altra font antiga i l'inconvenient de no ser tampoc corroborada per cap informació diferent.

2.2 Els cartaginesos: fundadors originals de la colònia d'Eivissa?

Les afirmacions de Diodor «...Té una ciutat que es diu Ebusus i és colònia dels cartaginesos...» han estat preses per quasi tots els autors moderns pràcticament al peu de la lletra i, en efecte, el text en qüestió no deixa altres alternatives.

El problema específic radica en què és mal de fer imaginar la fundació cartaginesa d'Eivissa sense una expansió d'ordre polític-econòmic de Cartago cap a l'occident mediterrani en ple segle VII aC. que de fet molts autors accepten (Ferron 1970, 186). Però precisament el mateix fet de la implantació de la colònia ebusitana en el 654/3 aC. és, en tot cas, la prova més relevant d'aquest eventual interès de Cartago cap a l'àrea de l'oest i això, no ens enganyem, té un cert matis de «cercle viciós». Cal tenir en compte que la fundació d'Eivissa és considerada el primer acte històric de Cartago conegut per les fonts antigues, mentre que la història de la seua hegemonia i de les seues conquestes militars a les aigües del Mediterrani no arriba fins al segle següent, és a dir, el VI aC. Aleshores, d'un lloc Tir cau sota un directe domini estranger, les colònies fenícies precisen unificar-se sota un centre polític per a una mútua protecció i de

FIG. 4

l'altre, Cartago es veu amb les suficients forces per assumir la responsabilitat d'aquesta direcció politico-militar (Moscati 1977, 15-21). Malgrat això, la projecció de Cartago cap a l'extrem occidental és diferent de la que efectuà a Sicília o Sardenya, llocs on sens dubte actuava des de les fases més velles de la seua existència. No mancats de raó, alguns investigadors (Tarradell 1967, 303-314; 1968, 84-5) opinen que el conjunt fenici de l'extrem occidental del Mediterrani (sud de Portugal, Andalusia, Orà i el Marroc fins a l'Atlàntic) tengué a tots els efectes vida pròpia i que els influxos materials de Cartago són inapreciables, almenys en les fases arcaïques. Certament, si els cartaginesos fundaren en el segle VII aC., Eivissa, que és una illa del Mediterrani Occidental, no pas del central, és que s'interessaven ja des d'aquest moment per una base intermèdia en la ruta dels metalls ibèrics. No és qüestió de negar el paper de Cartago sobre Eivissa, però sí de matisar possibles simplismes en les lacòniques afirmacions que Diodor féu al respecte. Fou la colònia d'Eivissa promoguda *a priori* per a l'expansió cartaginesa o simplement utilitzada *a posteriori* en mires dels interessos de Cartago cap a l'oest? La simple lògica i potser també l'arqueologia insular (cf. *infra* 3.), ens decantaria cap a la darrera d'aquestes dues solucions ben entès que hem parlat d'esquemes generals que possiblement no s'exclouïen entre sí. Admetre, com faríem nosaltres, que l'Eivissa arcaïca era segurament una barreja de diversos fenicis i no fenicis és quelcom natural i precedent de la imatge que el mateix Diodor donà de l'Eivissa púnica d'època clàssica: «L'habiten bàrbars de tota mena, principalment fenicis».

Sobre el text de Diodor referent a la fundació d'Eivissa, les interrogacions podrien continuar però, abans de recapitular (cf. *infra* 4), preferim cedir la paraula a l'arqueologia.

3. L'ARQUEOLOGIA DEL MOMENT INICIAL DE LA COLÒNIA EBUSITANA.

Òbviament, mai no pot afirmar-se que el material arqueològic potencialment més vell d'una àrea determinada ha estat ja descobert, però si és possible ressaltar els elements materials més antics entre un conjunt determinat de troballes. Això és el que pretenem fer en aquest apartat.

D'una banda, comentarem dos jaciments que, sens dubte, adquireixen en el nostre context d'estudis una notable importància per a conèixer els moments inicials de la colònia ebusitana.

Un d'ells és la necròpolis del Puig d'es Molins, de la qual fins ara (Tarradell 1974, 261; Tarradell-Font 1975, 39-78) s'ha conegut arqueològicament sobretot la fase clàssica (a partir del segle V aC.), i, a dures penes, la tardopúnica (a partir dels finals del segle III aC.), a part de quelcom del final del moment arcaic (sobretot segona meitat del segle VI aC.). La novetat d'aquest jaciment es basa en un treball que l'equip científic del Museu Arqueològic d'Eivissa efectuà l'any 1977 que permeté verificar la presència d'una fase d'enterraments anteriors a les indicades.

Aquesta necròpolis primitiva havia passat desapercibuda, malgrat s'hagués excavat anteriorment la major part de l'àrea on s'ubica. En realitat, els vells treballs foren una «operació subterrània» a través de les comunicacions dels hipogeu d'època clàssica d'aquest mateix sector que ignorà el nivell superior arcaic, cobert aleshores per terra sedimentària i de creu.

Si les troballes efectuades al Puig d'es Molins parlen, dins d'una forçosa limitació, de la geografia i del caràcter de la colònia, un altre jaciment extraurbà, que situam a sa Caleta, informa de com es movien els seus habitants dins de la mateixa illa.

A part del que és novetat, altres

materials ja coneguts d'abans i en procés de revisió inevitable, completen aquest panorama; és el cas d'un lot d'escarabeus egipcis (cf. *infra* 3.1.) o objectes de troballa dispersa (cf. *infra* 3.2. i 3.4.) com algunes puntes de sageta de bronze.

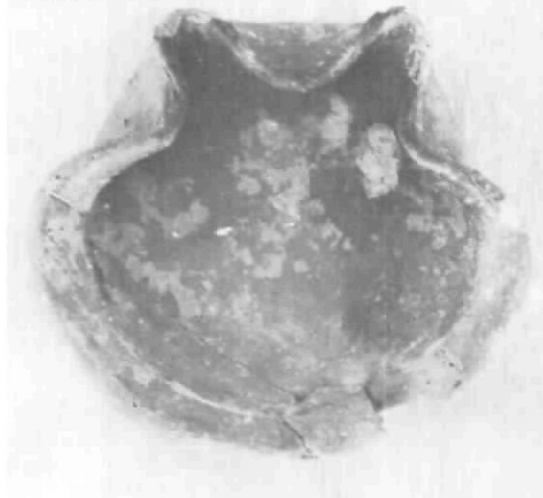
3.1. La fase arcaica del Puig d'es Molins.-

De moment, el coneixement que tenim de la primera època de la necròpolis del Puig d'es Molins és escàs però significatiu. Hem parlat abans de les circumstàncies de la descoberta.

Aquest cementiri arcaic ocupava un tram (d'extensió imprecisable per causa de l'edificació sistemàtica del lloc) del peu del vessant nord del turó, en un terreny lleugerament inclinat N-S, i unes costes oscil·lant entre els 6 i 12 metres sobre el nivell del mar. De moment, els indicis que en tenim al respecte es centren en l'espai situat immediatament a l'O de l'edifici del Museu Monogràfic del Puig d'es Molins i en els solars 36 a 40 del carrer via Romana (Ramon 1979 a, 81-2). A causa de la manca d'excavació metòdica d'aquest sector, excepcions a part, no pot avaluar-se quantitativament aquest cementiri inicial, la qual cosa lògicament interessaria cara a una deducció de la importància que aleshores tendria el nucli habitat. Tampoc no és possible, si no és amb les oportunes reserves, especular sobre la riquesa d'aquestes tombes ja que sobre la necròpolis arcaica (Ramon 1979 a, b) va continuar la seqüència d'enterraments púnics fins a l'època imperial romana i això va provocar un greu capgirament, quan no destrucció total, de les tombes més velles. Els aixovars funeraris es trobaren, quasi per regla general, molt fragmentats i dispersos. Aquestes tombes no poden reflectir altra cosa que la imatge d'una colònia arcaica realment modesta.

Es trata d'unes tombes excavades sobre la roca calcària, és a dir, localitzades pràcticament a la superfície del

FIG. 5

terreny ultra les capes de terra superposades en moments posteriors a l'abandó del cementiri.

Els enterraments són molt simples i l'únic ritu, de moment, constatat és el de la incineració. Els ossos cremats es guardaren de forma distinta; per ara s'han pogut observar els casos següents:

—gerra o urna fabricada a torn guardant els ossos cremats, aeguda aprofitant un buit natural de la roca (fig. 2) o dins d'un forat circular tallat artificialment dins aquella. Possiblement es protegissin en lloses de pedra. Les urnes tenen un cos globular, coll lleugerament cònic, un llavi de secció triangular, un peu anular diferenciat i anses geminades. Poden tenir bandes amples de pintura roja.

—forat aproximadament circular de 38 cm de diàmetre i 25 cm de profunditat tallat artificialment a la roca (fig. 3). Per a la protecció dels ossos incinerats s'utilitzen dues petites pedres col·locades verticalment en angle de 70 graus. Una d'elles és una lloseta de pedra arenosa (marès) amb les cares tallades més o menys regularment i l'altra és un simple tros de pedra calcària de color rogenc, sense desbastar. Barrejat amb els ossos hi havia un petit fragment de ceràmica feta a mà. Aixovar desaparegut.

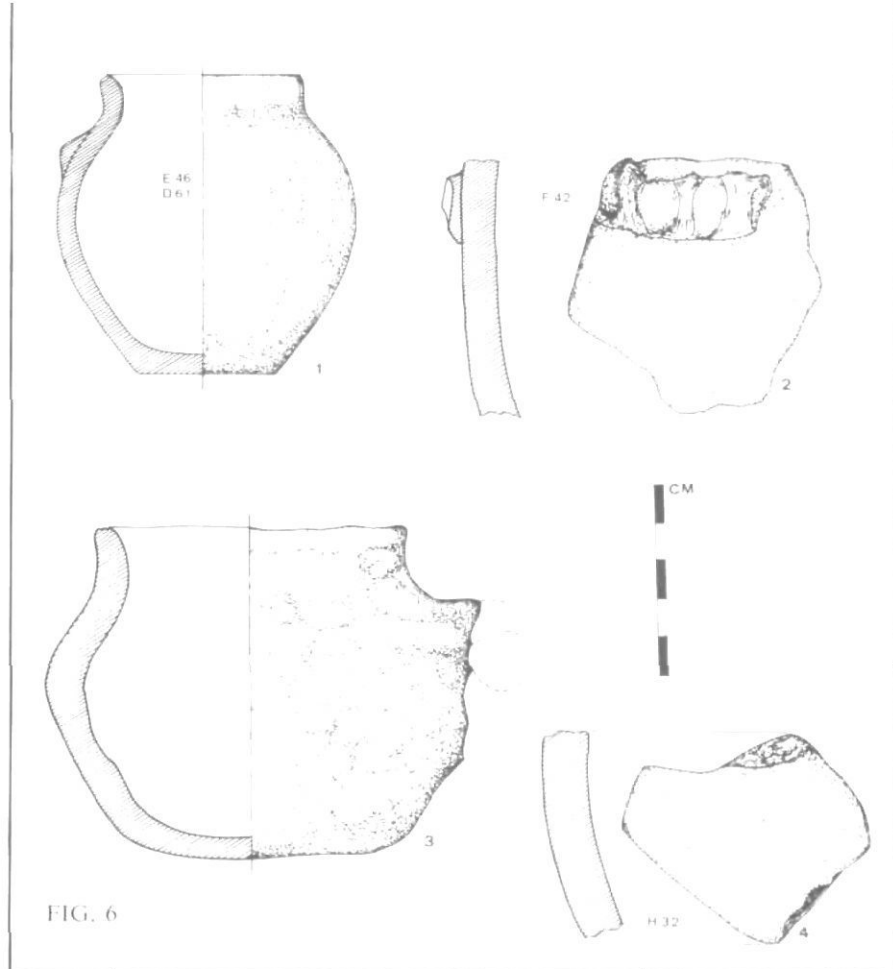

FIG. 6

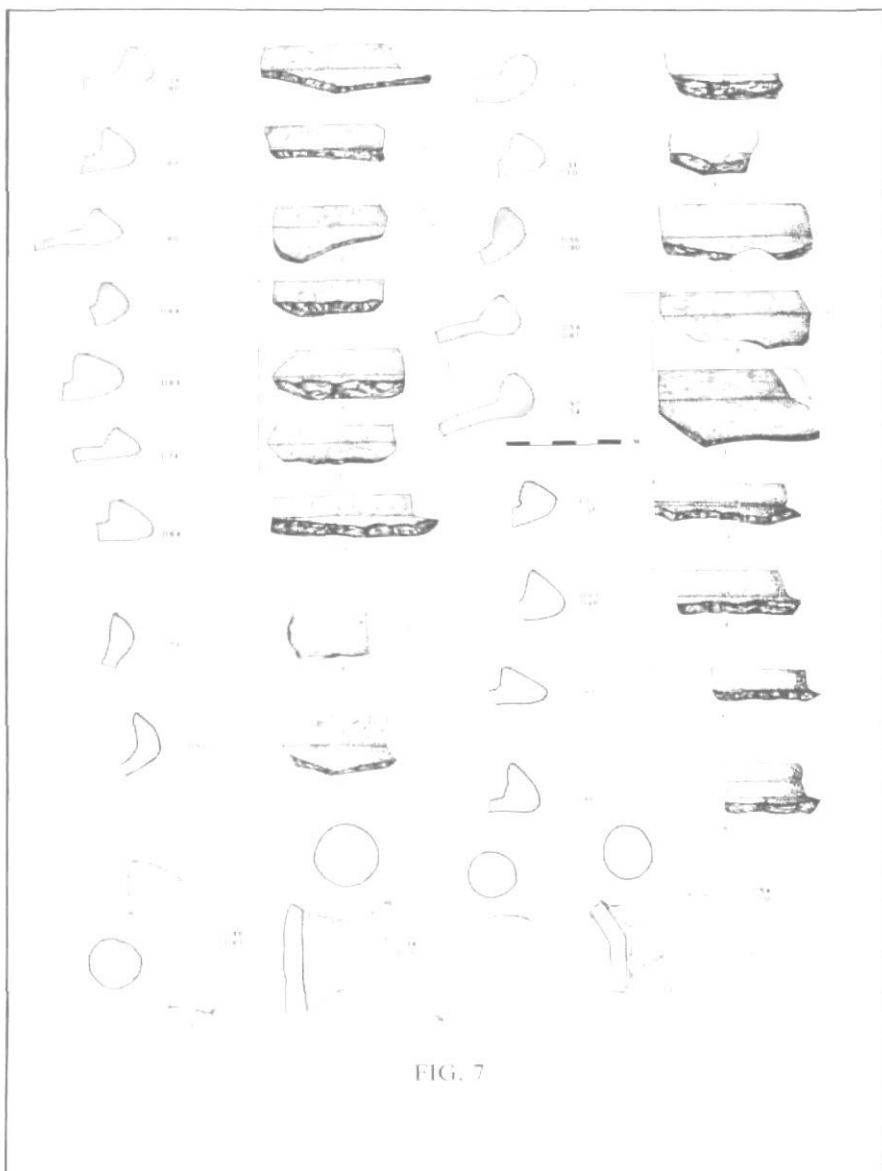

FIG. 7

—fossa de dimensions reduïdes (110 cm llarg, 35 ample i 50 cm fondària) i forma rectangular, excavada dins la roca en direcció N-S (fig. 4). Estava coberta per tres lloses aplanades, però sense retoes artificials, de pedra calcària color rogenc. Una capa de terra grisosa i fina, filtrada a través dels buits de la coberta, omplia aproximadament 1/3 de la cavitat artificial. L'únic element d'aixovar era un vas de ceràmica feta a mà (fig. 6, num. 1) amb fons semiesfèric, boca ampla i ansa de secció circular, fragmentada i desapareguda. Es sense dubte una versió feta a mà de la forma 58 de Cintas (1950,85) datada en diversos jaciments de Sicília i Tunís en els segles VIII-VI aC. Les accidentals circumstàncies de la troballa d'aquesta fossa no permeten afinar si els ossos incinerats estaven a la fossa o dintre l'esmentat vas.

—Cendres d'incineracions col·locades directament sobre la roca i cobertes per una llosa sense treballar de pedra calcària. Manca tot índex d'aixovar.

Respecte del material d'acompanyament d'aquestes tombes o aixovar funerari, com hem dit, dispers i fragmentari a causa que les fases successives d'enterraments donaren compte de la necròpolis arcaica de forma poc respectuosa, cal en primer lloc remarcar la ceràmica de vernis roig fenícia. Les mostres són escasses: fragments de plat del tipus Guadalorce «A» (Arribas-Arteaga 1975, 61-64) i una lucerna completa de dos bleneres procedent del solar 40 (Ramon 1979 a, 69). A part, hi ha unes mostres, àdhuc menys quantioses, del tipus dels «cones de vora en-

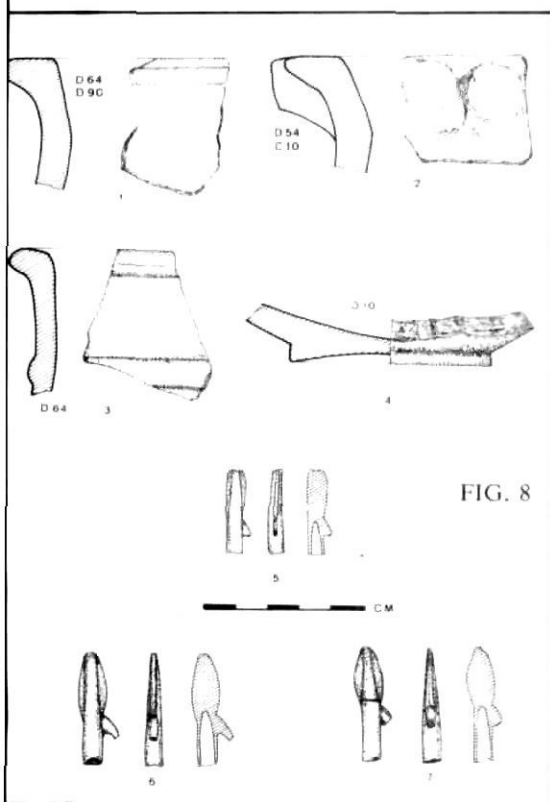

FIG. 8

trant» (Schubart-Niemeyer-Pellicer 1969, 121-2). Per la resta, convé recordar les ampolles de fons punxegut tipus Bisi 3 que en l'any 1946 descobri J. M^a. Mañà en aquest mateix sector (Tarradell-Font 1975, 154-6). Són peces igualment dels segles VIII a principis del VI aC. Per altra banda, un recent estudi de Ll. Blaqués (1974, 140-6) sobre un lot d'escarabeus egipcis d'Eivissa posa de relleu idees interessants: són objectes que en la seua totalitat possiblement procedeixin d'aquesta necròpolis, si bé, sense context. Amb tot, és lícit suposar que formarien part

dels conjunts de les velles tombes que hem comentat. En primer lloc, l'autor assenyala que algunes d'aquestes peces són molt anteriors a la data tradicional de la fundació d'Eivissa (com hem vist abans, convencionalment 654/3 aC.). Pot admetre's per aquests objectes de caràcter personal una perduració d'ús, però no pot pensar-se en una data més baixa que el segle VI i sobretot el VII aC. per al moment de la seua deposició a les necròpolis on es troben (Padró 1976, 64). I finalment, que el paral·lisme i, per tant, possible via de distribució, no apunta cap a Cartago sinó cap a un centre fenici occidental com podria ser Cadis (Blaqués 1974, 142).

Respecte d'aquesta fase arcaica de la necròpolis del Puig d'es Molins plantejarem dues preguntes fonamentals: a) la cronologia de les tombes ve avalada per les ceràmiques de vernís roig que desapareix en el món fenici del «cercle de l'estret de Gibraltar» a finals del segle VII aC. (Arribas-Arteaga 1975, 70) i a Cartago fins i tot abans. I la resta de les ceràmiques que hem comentat igualment és típica d'aquest moment. Quant a les urnes-gerres del Puig d'es Molins, fase I, és molt probable que convengui datar-les, a l'igual que les tombes esmentades, aproximadament 600 ± 25 anys aC. b) L'altre qüestió important és l'enquadrament «regional» d'aquesta necròpolis en el mar dels cementiris fenicio-púnics d'aquest moment. Que els incineradors que s'hi enterraren vinguessin de Cartago és improbable i discutible. No sols les necròpolis del segle VII d'aquesta ciutat tenen aixovars formats per vasos ceràmics parents però diferenciables dels occidentals, inclosos els d'Eivissa (Cintas 1950), sinó que el ritu que s'emprava aleshores a Cartago, en els seus cementiris de Douimès, Dermeh i S. Louis (Cintas 1976, 266-320) era massivament la inhumació i no pas la

cremació. Des d'un punt de vista formal i geogràfic, els paral·lels més propers a la nostra necròpolis són a Frigiliana, Màlaga (Arribas-Wilkins 1969) i a l'illot oranès de Rachgoun (Vuillemot 1965, 58-93). Totes tres corresponen a un «àmbit fenici occidental» definit pel fet de guardar les cendres i ossos dels cadàvers incinerats en recipients de ceràmica col·locats a molt poca profunditat sota el sòl aprofitant buits naturals de la roca o tallant-hi artificialment forats circulars de petites dimensions o fosses rectangulars. De vegades no s'utilitza en algunes tombes el recipient-urna de ceràmica sinó que les restes de la incineració van protegides per la roca i altres pedres posades a tal propòsit.

La darrera qüestió important que posa de relleu el cementiri arcaic del Puig d'es Molins és l'evidència que el nucli habitat corresponent ja era sens dubte al mateix Puig de Vila, lloc de la ciutat posterior. No val l'argument d'una excessiva distància nucli habitat-cementiri perquè des d'aquest punt del Puig d'es Molins fins al turó de l'acròpolis hi ha cinc-cents metres aproximadament i això és perfectament reglamentari.

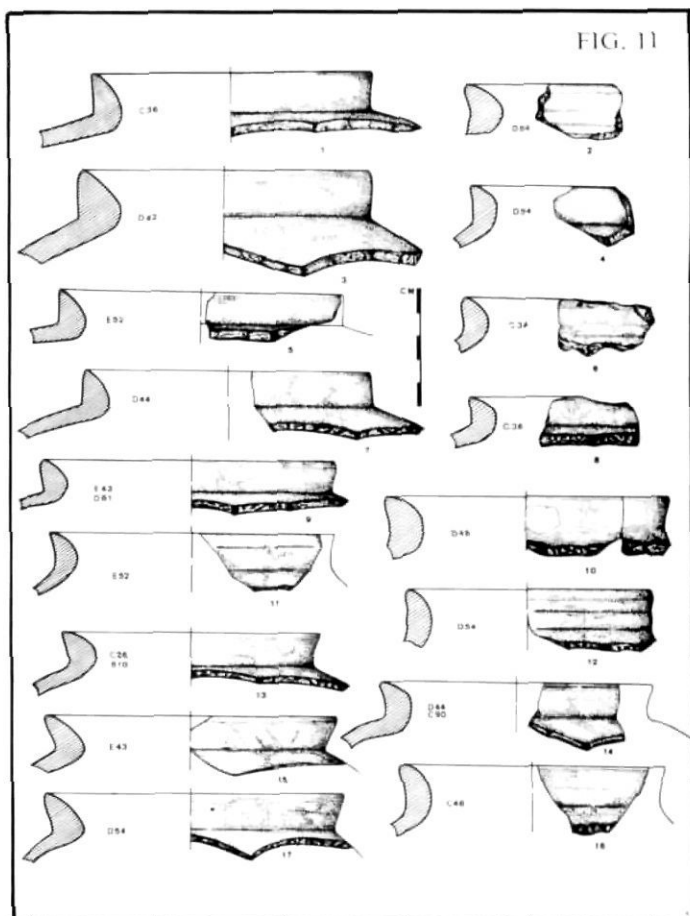
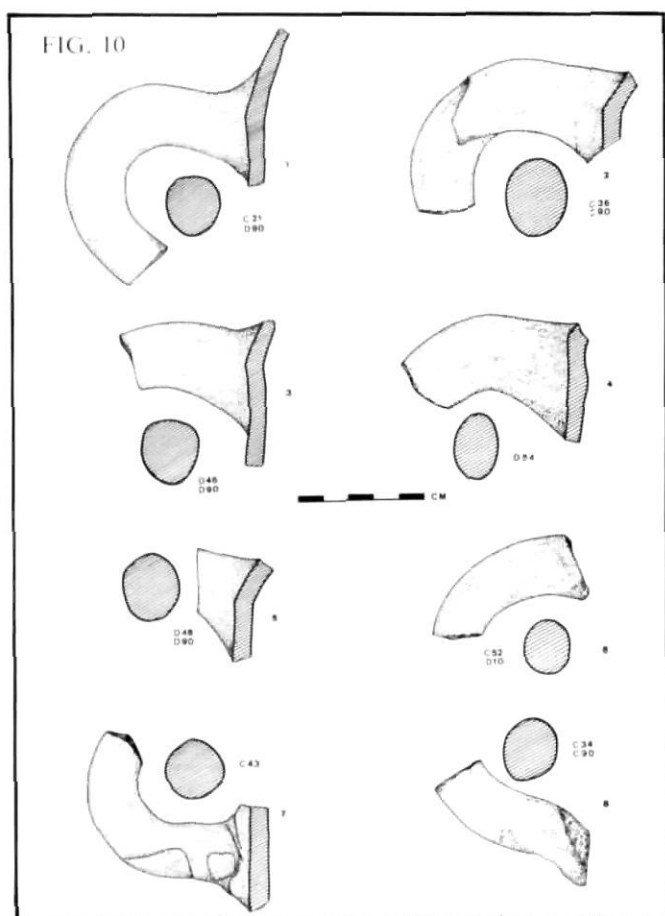
3.2 La punta d'En J. Tur Esquerrer.

Es l'extrem meridional del Puig de Vila, veí del Puig d'es Molins. Aquesta vessant sud del turó on és la ciutat vella es coneix com es Soto i ha estat sempre un lloc pràcticament deshabitat exceptuant-ne quatre molins de vent ja per complet enderrocats (Mari 1973, 18-20) i unes instal·lacions modernes d'artilleria, actualment abandonades. En aquest sector afloren les roques calcàries i les dolomies, alhora que els afraus confereixen al terreny un aspecte irregular. La vegetació, mancada de terra, es redueix a algunes espècies arbustives.

Just sobre el penya-segat s'observa en superfície una significativa quantitat de fragments d'àmfores. Pertanyen tots a un mateix tipus, són recipients industrials fenicis de cos globular i espatla ampla carenada tipus «A» (Benoit 1965) o R-1 (Vuillemot 1965, 65). Aquestes àmfores es fabricaren a les factories del conjunt fenici de l'estret de Gibraltar i són típiques des de la meitat del segle VIII aC. fins als primers decennis del VI aC. amb el VII com a època d'apogeu (cf. *infra* 3.3 i 3.4). En tenim una sèrie de trossos de revores, anses, etc. (fig. 7). A part d'això, trobarem altres fragments que corresponen a vasos fenicis de mesura mitjana o reduïda, però la majoria són amorfes i sols identificables pel seu tipus de pasta que és idèntica a la de les àmfores. Un fragment pot correspondre a una gerra tipus R-5 (Vuillemot 1965, 65) (fig. 8, n°. 3) i altres dos (fig. 8, n°. 1, 2) a vasos globulars de coll ample i anses bifides. Finalment, tenim tres puntes de sageta de coure o bronze amb arpó lateral trobades prop del

FIG. 9

material esmentat abans. Són elements interessants sobre els quals tornarem després (cf. *infra* 3.4).

La significació del jaciment és problemàtica i el seu caràcter un tant enigmàtic ja que cal rebutjar la idea d'una necròpolis (no es veu res en el terreny que recordi possibles enterraments, i el material recollit —essencialment amfòric— no té caràcter funerari) o d'un espai habitat (al respecte, les condicions topogràfiques són fatals i, de fet, no s'observa el mínim indici d'una eventual construcció antiga). La punta d'En J. Tur Esquerrer és i, fins al present, ha estat sempre un lloc marginal a l'expansió urbana. Tal vegada, les condicions i problemes d'espai de la colònia d'Eivissa que en el primer moment de la seua existència exigiria explotar al màxim els terrenys voltants al nucli habitat, per dolentes fossin les seues condicions. En realitat, a la punta d'En J. Tur Esquerrer no hi ha altres materials que els arcaics mencionats que demostren una activitat imprecisable en el segle VII i principis del VI aC. però després, segurament abans del segle V aC., els habitants de la ciutat perderen tot interès per aquest inhòspit lloc, quan ja sens dubte la colònia s'havia emparat a terrenys illencs més apropiats.

3.3 Sa Caleta.

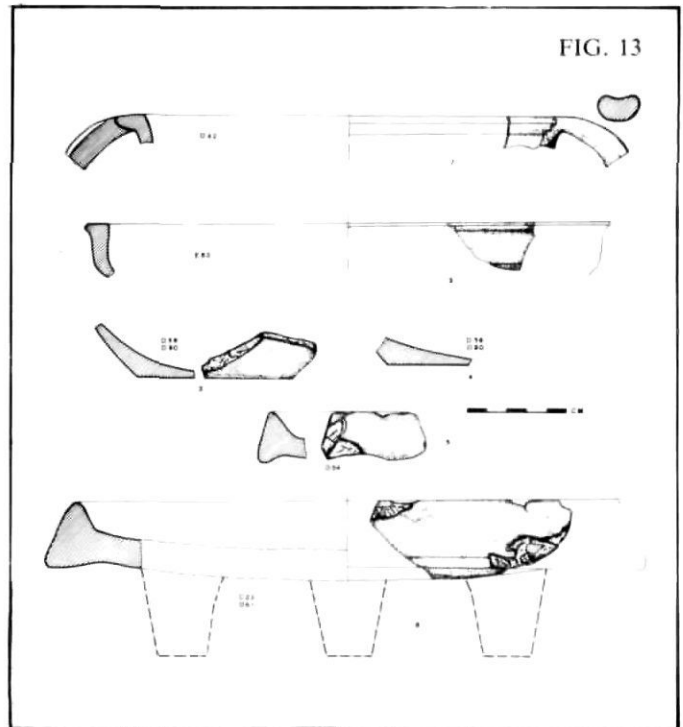
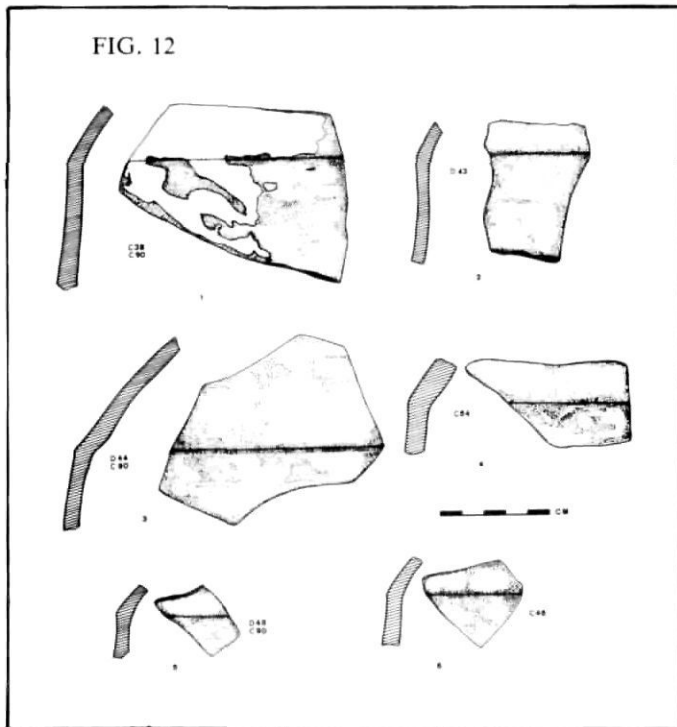
És un desembarcador situat a la costa S d'Eivissa i visible des del cim de l'acròpolis de la ciutat. Es tracta d'una punta o petita península de contorns

irregulars i superfície aplanada. La seua alçària màxima sobre el nivell del mar a penes arriba als 15 m. En èpoques antigues és possible que es tractés pràcticament d'una illa, puix que un torrent desemboca en aquest lloc, ramificant la seua sortida al mar en dues boques que aïllen sa Mola de sa Caleta, on es situa el jaciment que anam a comentar. Tota la superfície d'aquesta illa és plena d'innombrables fragments d'àmfores fenícies tipus A» = R-1 com les de la punta d'En J. Tur Esquerrer, però en quantitat molt més considerable. Ultra una massa de mostres amorfes, en recollirem més de 70 fragments de revores pertanyents a diferents exemplars, carenes, anses, etc. (figs. 10-12). Algunes d'aquestes àmfores tenien la cara externa coberta per un engalbe color blanc. Es tracta, doncs, d'un material abundós i, des d'un punt de vista tipològic i físic, extraordinàriament uniforme. Tot això demostra que l'espai temporal en el qual els fenícies utilitzaren aquest lloc fou relativament curt. És també interessant que no s'hi troben fragments ceràmics del segle V o IV aC. sols uns escassíssims fragments de vasos del segle II aC. fins el canvi d'era. Això vol dir que aquest indret després de l'activitat fenícia sofrí un llarg període d'abandó.

Els fragments de vasos fenícies de format menor són intrigantment escassos. Es redueixen a dos fragments (fig. 13, n.ºs. 5, 6) d'unes peces de tipologia fenícia coneguts com «trespeus» que

acostumen a acompanyar aquesta mena d'àmfores en altres jaciments com Mogador (Jodin 1966, 134-141). Hi ha també un fragment de vas de boca ampla conservant part de l'ansa (fig. 13, n.º. 1), un altre que corresponia a un recipient de revora aixecada i cara superior horitzontal lleugerament exvasada (fig. 13, n.º. 2) i finalment, parts de dues bases de vas indeterminat amb el fons extern pla o lleugerament còncau (fig. 13, n.ºs. 3, 4). Tenim també un petit lot de fragments de ceràmica feta a mà que no reproduïm perquè tanmateix són perfectament amorfos; són interessants des del punt de vista de les relacions amb la població prehistòrica.

Què hi feren els fenícies a sa Caleta durant la segona meitat del segle VII aC. i els principis del següent? Per a respondre a aquesta pregunta que ens feim guiats pel material amfòric en qüestió i la seua vella cronologia, cal considerar que és un lloc, pràcticament una illa, apte per a la desembarcada marina de mercaderies i amb fortes traces de restes d'envasos industrials fenícies, sense habitacions ni necròpolis. Sols pot ser una base de transaccions per a un comerç esporàdic i a l'aire lliure enfocat al món indígena. el context ambiental de sa Caleta també sembla recolzar aquesta teoria. La colonització territorial púnica d'aquesta zona no sembla haver començat abans del segle V aC. (Tarradell-Font 1975, 93-5) i el material arcaic fenici de

sa Caleta és l'únic d'aquest tipus identificat en el voltant geogràfic del terra endins. Hi ha una excepció i ens sembla simptomàtica: sobre la punta d'es Jondal (inmediata a l'O de sa Caleta) existeix un recinte fortificat amb totes les aparences de ser prehistòric on trobarem també algunes mostres d'àmfores fenícies idèntiques a les comentades abans. Definitivament, pensam que sa Caleta fou utilitzada com a base marítima dels fenicis de la colònia d'Eivissa per a contactes comercials amb els indígenes d'aquesta zona en un moment realment proper a l'establiment fix semita sobre el Puig de Vila.

3.4 Altres materials arcaics.

Ja hem vist que les àmfores fenícies tipus A» o R-1 abundaven a la punta d'En J. Tur Esquerrer i a sa Caleta on el material en qüestió és molt fragmentari. No podem menys que presentar una d'aquestes peces conservada intacta (fig. 14). Procedeix del litoral d'Eivissa i és l'àmfora més vella de moment recuperada en el mar ebusità, es conserva en mans d'un particular hotel·ler. L'onada d'àmfores d'aquest tipus cap a Eivissa és significativa. La seua pasta conté com a desgriexador minerals tipus quarç, pissarra, esquist, fel·despat, etc. que no es troben en la geologia insular. No foren per tant fabricades a Eivissa. Tampoc cal pensar en Cartago com a lloc del seu origen, ja que en el segle VII aC. aquesta ciutat utilitzava àmfores de tipologia diferent. Foren sense cap dubte produïdes en el segle VII aC. per algun centre o alguns centres del món fenici de l'extrem occidental, és a dir, d'Andalusia, Algèria o Marroc.

Finalment, ens criden l'atenció les puntes de sageta de bronze anomenades «amb arpo lateral» que són molt abundants a Eivissa, més que no pas a cap altre jaciment del Mediterrani occidental. Al respecte d'aquest material, inclòs l'ebusità, tenim dos estudis monogràfics (García Guinea 1966; Sánchez Meseguer 1974). Sobre aquest tema queda molt per investigar però ja està pràcticament demostrada la seua aparició en àmbits ibèrics, alguns d'ells fenicis com Toscanos (Schubart-Niemeyer 1969, 209), dels segles VII i VI aC. A part les puntes trobades a Eivissa publicades anteriorment i les que presentam ara de la punta d'En J. Tur Esquerrer (fig. 8), en coneixem moltes altres, encara inèdites, de troballa dispersa o en certs jaciments concrets de l'illa. Som escèptics quant a datar-les en bloc en els segles VII-VI aC., no sols perquè ha estat comprovada la seua presència, en contextos del segle IV aC. com al Cigarralejo (García Guinea 1966, 74), sinó perquè a Eivissa són massa quantioses per a admetre un lapse temporal tan curt. Així i tot, pensam que una part, més o menys important, d'aquestes sagetes de bronze trobades a l'illa sí pot correspondre a l'època arcaica, és a dir als segles VII i VI aC. i relacionar-se amb l'àmbit «fenici-ibèric» on són molt freqüents. A Cartago encara no ha estat publicada cap sageta d'aquest tipus.

4. CONCLUSIONS ENTORN DELS ORÍGENS DE LA COLONITZACIÓ SEMITA D'EIVISSA.

—L'arqueologia demostra que fenicis de procedència occidental, és a dir

del «cercle de Cadis», s'establiren sobre el Puig de Vila (turó on ha estat a partir d'aquest moment la ciutat d'Eivissa), almenys en la segona meitat del segle VII aC. La necròpolis d'incineracions trobada a la base nord del Puig d'es Molins n'és una prova evident.

—L'origen de la colònia fenicia d'Eivissa tal vegada tenguí una explicació prioritària: el comerç marítim efectuat pels semites del «cercle de l'estret de Gibraltar» cap a la zona del Golf de Lió, comprovat per l'arqueologia a partir d'un moment imprecisable de la segona meitat del segle VII aC. (Arteaga, Padró, Sanmartí, 1978) i paral·lelament en tots els sentits al primer material fenici de moment documentat a l'illa.

—La badia de la ciutat d'Eivissa seria en principi un port natural on les embarcacions fenícies que viatjaven per aquestes aigües trobarien refugi del mal temps, s'aprovisionarien d'aigua, etc. Compresa la importància que per a aquestes navegacions tenia Eivissa com escala intermèdia s'establiren de forma permanent sobre el turó (el Puig de Vila) que controla la badia. En principi, la colònia illenca no devia i no podia tenir vida pròpia; era una mena de base marítima i tant els hòmens capdavanters d'aquesta empresa, com els materials que utilitzaven haurien de ser «estrangers», sobretot fenicis occidentals. Aleshores, els pressupostos per a un futur i pròxim creixement intern de la colònia estaven fixats i durant el següent segle (VI aC.) les coses canviarien sensiblement.

—La colònia d'aquest moment inicial no devia ser altra cosa que un reduït conjunt de cases i altres dependèn-

cies, a l'estil de molts assentaments fenicis de petita envergadura, sobre un turó que els protegís (en tot cas de la població indígena) i d'on poguessin dominar el panorama. En tal sentit, els avantatges que tenia el turó de Vila sobre altres punts de la geografia insular eren sobretot: *a priori*, el control immediat i directe sobre la badia, que constitueix el millor port natural de l'illa (moment inicial en funció prioritària de les navegacions comercials Gibraltar-Provença) i, *a posteriori* (s. VI aC.?) domini del Pla de Vila, de gran interès per a qüestions d'agricultura i zona on es situen les salines, pedreres de marès (pedra arenosa molt utilitzada per l'arquitectura fenicio-púnica), fusta, etc. (moment arcaic de la consolidació de la colònia quant a autosuficiència i producció pròpia que poc després, en els segles V-IV aC., arribaria al «climax» amb la total explotació dels recursos agraris de l'illa).

—Les velles activitats realitzades a la punta d'En Joan Tur Esquerrer i sa Caleta, abandonades segurament abans de la meitat del segle VI aC. posen en evidència una doble qüestió: que en ple segle VII aC. el nucli fenici d'Eivissa no controlava en absolut els territoris insulars que serien aleshores explotats pels indígenes i als quals recorrerrien aquestos fenicis per a l'obtenció d'alguns productes importants per a la subsistència de la colònia. Quan després fossin els mateixos colonitzadors que explotessin l'illa, llocs de transacció comercial com sa Caleta serien abandonats per falta de raó de ser d'aquest tipus de comerç. La presència de ceràmica feta a mà en alguns dels jaciments comentats és una prova de les relacions entre els indígenes i els fenicis colonitzadors.

—Quant als cartaginesos, germans de raça dels fenicis occidentals, cal, en primer lloc, ressaltar les evidències positives de la seua presència a Eivissa: ultra el text de Diodor, el material ritual descobert a l'illa Plana que compta amb un lot de figures que segurament remunten a la segona meitat del segle VI aC. (Ferrón-Aubert 1974, 268) i algunes ceràmiques i terracuites del Puig d'es Molins, igualment d'aquest moment, són elements típics del món púnic del Mediterrani central (Sardenya, Sicília, Tunís) ja que manquen de tot paral·lelisme en el sector fenici de Cadis. Aleshores si que pot considerar-se demostrat «l'establiment cartaginès» però un segle després de la presència fenícia a Eivissa.

—Respecte de la visió tradicional basada en Diodor, queden aquestes alternatives: a) acceptar que el 654/3 aC., amb tots els seus complicats problemes, és vàlida, però no el paper inicial de Cartago que arribaria després,

aprofitant la primitiva colònia fenícia d'Eivissa i afegint-s'hi. b) que en el futur l'arqueologia doni relevància a Cartago en les troballes del segle VII aC. que s'efectuïn a Eivissa i altres llocs del conjunt fenici occidental (qüestió de pronòstic resservat), o que la «fundació cartaginesa» del segle VII aC. fos, amb totes les de la llei, un acte merament simbòlic basat en un potencial humà i material fenici de l'occident extrem del Mediterrani. c) que (això obligaria a revisar certs pressupostos) el testimoni de Diodor reflecteixi esdeveniments del segle VI i no pas del VII aC. com es dona per suposat.

JOAN RAMON

Figs. 2 a 5 Foto-arxiu del M.A.E.

* D'una banda, hem d'agrair a la direcció del Museu Arqueològic d'Eivissa, personificada en el nostre amic J.H. Fernández, el fet de poder avançar certes novetats arqueològiques, fruit del treball de l'equip tècnic d'aquest centre del qual formen part. De l'altra, presentar les nostres excuses als especialistes en la matèria per no argumentar amb major profunditat algunes de les opinions que emetem i no citar les nostres fons d'informació més que de forma incompleta. Això ha estat culpa de la limitació de l'espai disponible per a l'extensió del present article. Quant a la presentació tècnica del material que presentem, com que això no és l'objectiu del treball, l'hem simplificat al màxim, perquè són inèdits en la seua major part: les mesures de les peces es poden deduir en les escales col·locades vora les il·lustracions corresponents, així com les seues coloracions de pasta; les xifres vora els dibuixos són les claus de colors del *Code Expolaire* (Editions N. Boubée et Cie. Paris).

BIBLIOGRAFIA

- Arribas, A. — Arteaga, O. 1975: *El yacimiento fenicio de la desembocadura del río Guadalorce (Málaga)*, «Cuadernos de Prehistoria de la Universidad de Granada», Serie Monográfica n.º. 2.
- Arribas, A. — Wilkins, J. 1969: *La necrópolis fenicia del Cortijo de las sombras (Frigiliana, Málaga)*, «Pyrenae» 5, Barcelona.
- Arteaga, O. — Padró, J. — Sanmartí, E. 1978: *El factor fenici a les costes catalanes i del Golf de Lió*, II «Col. Int. Arq. Puigcerdá».
- Baqués, Ll. 1974: *Escarabeos egipcios de Ibiza*, «Ampurias» 36, Barcelona, pàgs. 87-146.
- Benoit, F. 1965: *Recherches sur l'hellenisation du Midi de la Gaule*. Aix-en-Provence.
- Compernelle, R. van 1960: *Étude de chronologie et d'historiographie siciliotes*, «Pub. Inst. Hist. Belgue de Rome» vol. V.
- Cintas, P. 1950: *Céramique Punique*, Tunis.
- Cintas, P. 1970: *Manuel d'Archéologie Punique I*, éd. A. et J. Picard, Paris.
- Cintas, P. 1976: *Manuel d'Archéologie Punique II*, éd. A. et J. Picard, Paris.
- Ferrón, J. 1970: *La inscripción pintada en la urna cineraria de Almuñecar*, «Trabajos de Prehistoria» 27, Madrid. Pàgs. 177-190.
- Ferrón, J. — Aubert, M.ª. E. 1974: *Estatuillas de orantes del mundo cartaginés: tipología y cronología*, «Trabajos de Prehistoria» 31, Madrid, pàgs. 253—276.
- García, M. A. 1966: *Las puntas de flecha con*

FIG. 14

anzuelo y doble filo y su proyección hacia occidente, «A. E. A.», XXXIX, Madrid, pàgs. 69—87.

- Jodin, A. 1966: *Mogador, comptoir phénicien du Maroc atlantique*, Rabat.
- Mari, J. 1973: *Los molinos de viento de Ibiza y Formentera*, «Eivissa» 2, 3ª. época.
- Moscatti, S. 1977: *I cartaginesi in Italia*, Milano.
- Padró, J. 1976: *Los materiales de tipo egipcio del litoral Mediterráneo de la Península Ibérica (Resumen)*, Barcelona.
- Ramon, J. 1979 a: *Necrópolis des Puig d'es Molins: Solar Núm. 40 del carrer de la Via Romana de la ciutat d'Eivissa*, «Fonaments» I, Barcelona, pàgs. 65—83.
- Ramon, J. 1979 b: *Els materials d'un hipogeu a l'extrem NO de la necrópolis del Puig d'es Molins*, «Eivissa» 9, 3ª. época, pàgs. 18—20.
- Sánchez, J. 1974: *Nuevas aportaciones al tema de las puntas «a barbillón»* «Cuad. Prehist. y Arq.» 1, Univ. Aut. Madrid, Pàgs. 71—101.
- Tarradell, M. 1967: *Los fenicios en occidente, nuevas perspectivas*. Apendix a *Los Fenicios* de D. Harden, Barcelona, pàgs. 277—313.
- Tarradell, M. 1968: *Economía de la colonización fenicia*, «Estudios de Economía Antigua de la Península Ibérica», Barcelona, p. 81—97.
- Tarradell, M. 1974: *Ibiza púnica: algunos problemas actuales*, VI «S.I.P.P.», Barcelona, pàgs. 244—267.
- Tarradell, M. — Font, M. 1975: *Eivissa Cartaginesa*, Barcelona.
- Schubart, H. — Niemeyer, H.G. — Pellicer, M. 1969: *Toscanos, la factoria paleopúnica en la desembocadura del río Vélez*, «E.A.E.» 66, Madrid.
- Schubart, H. — Niemeyer, H.G. 1969: *La factoria Paleopúnica de Toscanos V «S.I.P.P.»*, Barcelona, pàgs. 203—219.
- Vuillemot, G. 1965: *Reconnaitances aux échelles puniques d'Oranie*, Autun.